

Barbara Madéja

"Człowiek - rasa - kultura", Jack
Conrad, tłum. A. Kreczmar,
Warszawa 1971 : [recenzja]

Collectanea Theologica 43/4, 188-190

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

finansowe Prescottta sprawiły, że przy pomocy lektorów i posługując się wyłącznie specjalnym przyrządem pisarskim wydał w 1843 roku słynne dzieło „*History of the Conquest of Mexico*”, a po czterech latach prezentowaną książkę (wcześniej jeszcze wydał dzieło: *Panowanie Ferdynanda i Izabeli*).

W. Prescottt (1796—1859) czerpie źródła przede wszystkim ze spoczywających od wieków w zapomnieniu manuskryptów. Autorzy ich byli najczęściej uczestnikami lub świadkami opisywanych wydarzeń. Wydobywając z nich, z rzadko spotykaną wnikliwością, selekcją i talentem syntezy, znamienne szczegóły, nadaje ukazywanej przez siebie wizji tych barwnych, zakłamanych i okrutnych czasów i ludzi niezwykłą plastykę. Wskrzeszony zostaje przed czytelnikiem obraz zniszczonej i skazanej na zagładę przez najeźdźców kultury Inków.

W swojej pracy Prescottt posługuje się terminologią charakterystyczną dla dziewiętnastowiecznych ewolucjonistycznych teorii w etnografii. Uwzględnia koncepcje ewolucjonistyczne [z podziałem poziomów rozwoju L. H. Morgana i F. Engelsa], często nie doceniając dziejomu rozwoju ludów podbijanych przez Inków lub przeceniając osiągnięcia „Synów Słońca”. Odwoływanie się do koncepcji frenologii, jako argumentu uzasadniającego rzekomą wyższość umysłową szlachty Inków, jest błędem; inne mamy dzisiaj wiadomości o układzie stosunków społeczno-politycznych [szczególnie w kwestii sądownictwa i podziału funkcji w administracji dawnego Peru].

Część pierwsza książki, omawiająca pochodzenie cywilizacji peruwiańskiej, nasuwa wiele analogii z dziejami narodów na Wschodzie, szczególnie zaś z historią Azteków. Wielość różnego rodzaju „podobieństw kulturowych” wywoływała falę różnorodnych hipotez i koncepcji na temat pochodzenia Indian i ich kultury [przeciwstawia im się teoria autochtoniczności kultury Nowego Świata].

Podbój państwa Tavantinsuyu [dawna nazwa państwa Inków] przez Pizarra, panowanie Huayna Capac, marsz wojska hiszpańskiego przez Andy (1531—1532) podstępne ich „manewry” i okrucieństwo po wzięciu do niewoli króla Atahualpy, jego śmierć, przybycie do Cajamarca brata Pizarra — Almagra [1533], założenie Limy [jako stolicy rozległego państwa kolonialnego], powstanie Indian, polityka Pizarra wobec krajowców — to zaledwie niektóre z tematów zawartych w trzeciej części książki odpowiadającej jej tytułowi. Można by ją — ze względu na talent pisarski autora i jego docieklivość psychologiczną — określić jako powieść, gdyby nie rozległy i uszczegółowiony materiał źródłowy [po każdej z pięciu ksiąg podane są noty bibliograficzne], z którego Prescottt korzysta.

Kolejne tematy następnych części pracy; wojny domowe między Hiszpanami w Peru i uspokojenie kraju. Pokazano w nich jak dramatycznie dokonywało się zacieranie milowych kamieni starożytnej cywilizacji [z czysto fizycznymi jej cechami], takiej, jaką stworzyła pracowita i bogata kultura Inków.

Książkę uzupełnia szczegółowy indeks oraz prawie 60 ilustracji.

Barbara Madéja, Warszawa

Jack CONRAD, *Człowiek — rasa — kultura*, tłum. A. Kreczmar, Warszawa 1971, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 368.

Przekonanie o wartości zdobyczy kulturowych Wschodu narodziło się w erze nowożytnej; dopiero ostatnie dziesięciolecia przyniosły wiedzę o istnieniu w przeszłości imponujących bogactwem kultur. Trzeba było wysiłku wielu pokoleń wielu badaczy, abyśmy uwierzyli, że kultura śródziemnomorska, do której należymy, jest tylko jedna z wielu rozległych, trwałych i bogatych kultur, jakie ludzkość na swojej długiej drodze rozwojowej stworzyła.

Autor przedstawianej książki jest kontynuatorem tradycji intelektualnej ukształtowanej w antropologii kulturalnej przez Franza Boasa i jego ucz-

nów (ta formacja uczonych ma szczególne zasługi w przekształcaniu naszej potocznej świadomości kulturowej, w wyrabianiu w nas umiejętności przewidywania pewnych nawyków myślowych, utrudniających rozumienie złożonego układu kulturowych zjawisk).

Nikt chyba lepiej od antropologów nie wie, że pokój między kulturami panował w dziejach ludzkości rzadziej niż wojna, stąd wielokrotne w książce próby naukowego uzasadnienia odpowiedzi na pytania: czy możliwość pokojowej koegzystencji kultur nie jest z góry przekreślona przez wpływ, jaki wywiera na naszą działalność czynnik biologiczny?, czy genetyka nieuchronności konfliktu nie należy upatrywać w fakcie istnienia ras? w jakiej mierze agresywność tkwiąca w strukturze instynktownej człowieka opiera się postępującemu działaniu czynników kulturowych? Te trzy problemy zawarte są skróto w tytule książki.

Spośród jedenastu rozdziałów (*Etnocentryzm; Stworzenie świata a ewolucja; Pradawne zwierzęta, małpy i ludzie; Rasa — fakty i mity; Społeczeństwo a kultura; System symboli; Człowiek przy pracy; Mężczyzna i jego partnerka; Porządek i prawo; Człowiek i nieznanne; Homo ludens*), większość stanowi dowolną kompilację prac szczegółowych, dotyczących tych zagadnień; rozdziały VI, VIII i X zawierają analizy i uogólnienia autora, który wykazuje niezwykłą erudycję w omawianych kwestiach.

Rozdział VI traktuje o systemach symboli we współczesnej kulturze (zakres symbolu ograniczono co prawda, bez uzasadnienia do własności języka, tj. dźwięku-fonemu, słownictwa, z jego znaczeniem i gramatyki), korzystając szeroko z materiału etnopsychologa i antropologa społecznego w Stanach Zjednoczonych Clyda Kluckhohna. Rozdział ten należy łączyć z dodatkami (załączonym w końcu książki), wyjaśniającym znaczenie wybranych gestów symbolicznych różnych grup etnicznych poszczególnych kontynentów.

Mężczyzna i jego partnerka — to temat rozdziału VIII. Zdecydowane różnice między różnymi typami małżeństw intrygowały zawsze badaczy; istnieje wiele różnych wyjaśnień tego zjawiska. Problemem tym zajął się nasz znakomity antropolog — Bronisław Malinowski, tworząc swoją monumentalną pracę pewien wzór badawczy. Omówiono w tym rozdziale także sprawy, jak: biologiczne uwarunkowania grup rodzinnych, wybór partnera, formy małżeństwa, różnorodność typów rodzin i ich modyfikacje związane z wpływem cywilizacji w społeczeństwach prymitywnych. Zróżnicowania w poglądach na małżeństwo i w praktykach z nim związanych, o których traktuje ten rozdział, można sprowadzić do dwóch kategorii. Jedną określają różnice w poziomie wiedzy naukowej społeczeństw, znajomości faktów dotyczących poczęcia, ciąży, urodzenia i wychowania dzieci. Druga kategoria rozważanych wyżej różnic między układami rodzinnymi dotyczy obyczajów i preferencji poza sferą ocen naukowych. Będą tutaj należały, np. normy i kryteria ocen piękna fizycznego, przepisy określające, do kogo należy, a do kogo nie można się zalecać, jak można się ożenić, gdzie powinno się zamieszkać.

Przedmiotem rozważań najobszerniejszego rozdziału X jest relacja człowieka przedśmiennego do wierzeń i praktyk religijnych. Jest dobrze znanym fakt, że we wszystkich znaczących przejawach działalności ludów prymitywnych wiara w siły nadprzyrodzone odgrywa wielką rolę. Autor stara się wykazać, że nasze pojęcie o wierzeniach tych ludów, uzasadniane strachem, tajemnicą czy „religijnym upojeniem” są grubym uproszczeniem. Dokonując historycznego przeglądu wierzeń człowieka, ewolucji stanowisk społeczeństw wobec bezosobowych i osobowych sił nadprzyrodzonych oraz sił przyrody, osobistych praktyk magicznych, Conrad podtrzymuje tezę, że w pewnym okresie rozwoju ludzkości religia „zmniejsza lęk, odpowiada na pytania, daje wrazenie panowania nad nieznanym i nadaje określony sens życiu ludzkim

mu" (s. 273). Interesujący jest, zawarty w tej części książki materiał fakto-logiczny, dotyczący rodzajów kultu, jego podłoża i uwarunkowań, udziału magii w religiach społeczeństw prymitywnych.

Dyskusyjny jednak wydaje się być problem interpretacji systemów etycznych, będących częścią religii, podobnie jak stanowisko dotyczące „wartości każdej z różnorodnych nieskończone kultur ludzkich” i „jej wspólnego dobra dla ludzkości”. Gromadzenie przez Conrada rewelacji i dorobku grupy antropologów i przekazanie ich w prezentowanej książce odbywa się bez koniecznej w takiej „metodzie”, selekcji; w ten sposób, posiłkując się tradycją myślową różnych kierunków i przedstawicieli szkół antropologicznych transmitowane są bezkrytycznie równocześnie jej słuszne i nieaktualne już dzisiaj tezy (np. optymalizm kulturowy, kumulatywność charakteru rozwoju kultury, etnocentryzm, kulturowy „czas i przestrzeń”, itd.).

Książka Jacka Conrada posiada jednak cenny element — jest lekcją tolerancji, która płynnie z humanistycznych pobudek, a to przy współczesnych tendencjach „wyłączności” i „absolutności” systemów filozoficznych i światopoglądowych nadaje jej szczególne znaczenie.

Barbara Madéja, Warszawa

Hadrian DAICOVICIU, *Dakowie*, tłum. D. Bieńkowska, Warszawa 1971, Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 190.

Odkrycia archeologów i historyków w ciągu ostatnich piętnastu lat rzuciły nowe światło na cywilizację i kulturę Daków, umożliwiając pełniejsze, niż dotąd, odtworzenie jej rozwoju społecznego, politycznego i kulturalnego.

Autor prezentowanej książki jest profesorem historii na uniwersytecie w Bukareszcie. Na podstawie źródeł pisanych (głównie tekstów starożytnych Greków i Rzymian), wyników badań archeologicznych i dotychczasowego stanu wiedzy historycznej, próbuje Daicoviciu odtworzyć obraz życia codziennego, kulturę duchową, sztukę, historię polityczną i społeczną przodków dzisiejszych Rumunów. Praca jest wynikiem rzetelnych badań autora i tworzącą syntezą informacji zaczerpniętych z wszystkich prawie prac poświęconych tej problematyce. Nie ograniczając się jedynie do interpretacji znanych i nowo poznanych faktów historycznych, *Daicoviciu* wyjaśnia terminologię, kwestie językowe, związki wydarzeń i ich tło dziejowe.

Chronologia monografii obejmuje preromańską Dację, tj. od VI w. przed Chr. do II w. po Chr. (okres od rozwoju plemion geto-dackich i szczytowego rozkwitu ekonomicznego, politycznego i kulturalnego do utworzenia z Dacji prowincji rzymskiej po zwycięstwie nad jej mieszkańcami cesarza Trajana w sierpniu 106 roku).

Książka składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy wyjaśnia problem etnicznej przynależności dwóch największych szczepów (Getowie, Dakowie), których nazwy objęły z czasem całą ludność północnej Tracji; język Dako-Getów (należący do grupy „satem”, spokrewniony z sanskrytem oraz językami irańskimi i bałto-słowiańskimi) i niepewne dotychczas ustalenia antropoznawcze.

W rozdziale II omówiono początkowe okresy powstawania państwa Daków (wczesny i drugi okres żelaza), z nimi stosunki Geto-Daków z Grekami oraz elementy kultury duchowej (wierzenia, zwyczaje i ceremonie pogrzebowe).

Charakter państwa Daków (do I wieku przed Chr.) stanowi przedmiot rozważań rozdziału III. W okresie panowania pierwszego króla Daków Burebisty (początek ok. 70—60 rok przed Chr.) dokonało się zjednoczenie Dacji i jej szybki rozkwit społeczno-ekonomiczny. Daicoviciu wiele miejsca poświęcił wyjaśnieniom genezy potęgi króla Burebisty, przytaczając źródła starożytnych (Jordanes, opierający się przede wszystkim na zapiskach Diona Chryzostomosa; Strabon; Polibiusz). Po śmierci Burebisty (został zabity przez buntowników mniej więcej w tym samym